

Piotr Szczurowski

Bitwa nad rzeką Sirgune

Armoryka

Bitwa nad rzeką Sirgune

Piotr Szczurowski

Bitwa nad rzeką Sirgune

Armoryka
Sandomierz 2020

Projekt okładki: Piotr Szczurowski

Redakcja i korekta: Piotr Szczurowski

Na pierwszej stronie okładki: Tomasz Obara, *Pomezania*

Na czwartej stronie okładki: fot. Monika Szczurowska, Piotr Szczurowski

Copyright © 2020 by Piotr Szczurowski
& Wydawnictwo Armoryka

All rights reserved

Żadna część niniejszej publikacji nie może być powielana
i rozpowszechniana bez pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Wydawnictwo ARMORYKA
ul. Krucza 16
27-600 Sandomierz
<http://www.armoryka.pl/>

Skład i łamanie: Piotr Szczurowski
Wydrukowano z dostarczonego pliku

ISBN 978-83-8064-814-2

*Dobry władca jest jak dobry szachista,
myśli przed podjęciem decyzji i przewiduje wiele ruchów naprzód*

Spis treści

Uwagi wstępne, czyli nieco o recenzjach prac naukowych.....	7
Preludium.....	15
Podstawowe przekazy źródłowe dotyczące V krucjaty pruskiej.....	20
Data bitwy nad rzeką Sirgune.....	27
Liczebność wojsk.....	42
Dokładne miejsce stoczenia bitwy.....	56
Przebieg starcia.....	63
Następstwa V krucjaty pruskiej oraz pytanie o alternatywę.....	71
Podsumowanie.....	82
Aneks: słowo o słynnej bulli z Rimini.....	86
Bibliografia.....	93
Netografia.....	100

Preludium

Od początków XI wieku państwo piastowskie podejmowało wyprawy wojenne przeciwko Prusom. Zapisy kronikarskie dość jednoznacznie wskazują, że takowe wyprawy w XI i XII wieku podejmowali Bolesław I Chrobry, Bolesław III Krzywousty, Bolesław IV Kędzierzawy czy Kazimierz II Sprawiedliwy²⁰. Wyprawy te nie przyniosły jednak trwałych rezultatów w postaci podbicia Prusów i włączenia ich ziem do państwa Piastów. Od samego początku piastowskie próby podboju Prus, oprócz oczywistego celu, jakim było poszerzenie władztwa terytorialnego, miały podłoże religijne, przy czym od XII wieku owo podłoże było na tyle wyraźne, że można już mówić wprost o wojnach religijnych, co było efektem rozwoju ruchu krucjatowego w Europie, zapoczątkowanego wezwaniem papieża Urbana II na synodzie w Clermont pod koniec 1095 roku²¹. W ramach tegoż ruchu, oprócz krucjat bliskowschodnich przeciwko muzułmanom²², podejmowano również wyprawy wojenne o podłożu religijnym przeciwko niechrześcijańskim²³ ludom zamieszkującym południowe i wschodnie wybrzeża Morza Bałtyckiego, w tym

²⁰ Zob. m. in. *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. K. Maleczyński w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, 2, Cracoviae 1952 oraz polski przekład Gall Anonim, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław 2003, ks. I, rozdz. 6, ks. II, rozdz. 42 i ks. III, rozdz. 24; *Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum*, ed. M. Plezia w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, 11, Cracoviae 1994 oraz polski przekład Mistrz Wincenty Kadlubek, *Kronika polska*, tłum. B. Kürbis, Wrocław 2003, ks. III, rozdz. 30 i ks. IV, rozdz. 19.

²¹ Szczurowski, *Podbój...*, s. 60.

²² Szerzej na temat bliskowschodnich wypraw krzyżowych zob. m. in. H. E. Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart 1965; S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, 1-3, Warszawa 1987 (dalej Runciman); A. Konstam, *Wyprawy krzyżowe*, Warszawa 2005; D. Nicolle, *Wojny za wiarę: chrześcijaństwo i dżihad 1000-1500*, Warszawa 2008 (dalej Nicolle).

²³ Nie używamy określeń „poganie” czy „pogański” z powodów, które szeroko omówiliśmy w innej naszej pracy (Szczurowski, *Podbój...*, s. 27-30).

przeciwko Prusom, które to wyprawy w wieku XIII miały już formalnie status krucjat²⁴.

Na początku XIII wieku wysiłki związane z podbojem Prus kontynuowali kolejni polscy książęta dzielnicowi, którzy z niechęcią odnosili się do uczestnictwa w krucjatach bliskowschodnich (generalnie udział polskiego rycerstwa w tych wyprawach był raczej znikomy)²⁵. W tym czasie coraz większą aktywność zaczęli wykazywać także Prusowie²⁶ nękający najazdami przede wszystkim sąsiednie Mazowsze księcia Konrada I. W 1218 roku miała miejsce polska wyprawa krzyżowa do Prus poprzedzona bullą papieża Honoriusza III z 16 kwietnia 1217 roku, w której papież zezwolił rycerstwu polskiemu na zorganizowanie krucjaty do Prus w zamian za udział w krucjacie palestyńskiej, a która to wyprawa była odpowiedzią na wcześniejsze najazdy pruskie, o których owa bulla wspominała²⁷. Niedługo potem, bo 20 kwietnia 1221 papież Honoriusz III wezwał książąt Polski do udziału w kolejnej krucjacie do Prus, czego skutkiem była wyprawa krzyżowa do Prus z roku 1222, w której

²⁴ Szczurowski, *Podbój...*, s. 60. Szerzej na temat krucjat północnych, zwanych też bałtyckimi zob. m. in. W. Urban, *The Baltic Crusade*, Chicago 1994; Nicolle, s. 98 i następnę; I. Fonnesberg-Schmidt, *Papieże i krucjaty bałtyckie 1147-1254*, Warszawa 2009 (dalej Fonnesberg-Schmidt); E. Christiansen, *Krucjaty północne*, Poznań 2014 (dalej Christiansen).

²⁵ Szczurowski, *Podbój...*, s. 61. Szerzej na temat tego udziału zob. m. in. Gładysz, s. 24-69, 99-112, 120-169, 323-330, 336-339.

²⁶ Naszym zdaniem owa zwiększona aktywność Prusów, którzy w niewielkiej liczbie i na krótki czas zajęli nawet ziemię chełmińską będącą częścią władztwa Konrada I mazowieckiego (szerzej zob. m. in. J. Powierski, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, 2, Malbork 2005 (dalej Powierski, *Prussica*, II), s. 9-41; K. Grażawski, *O tak zwanej częściowej okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów – głos w dyskusji*, „Pruthenia”, III, Olsztyn 2008, s. 253-257), była przejawem zaczynających się w Prusach procesów państwowotwórczych, który to problem szerzej przedstawiliśmy w innym opracowaniu (Szczurowski, *Podbój...*, s. 116-118).

²⁷ *Preussisches Urkundenbuch*, I/1, hg. v. R. Philippi, Königsberg 1882 (http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F21009%2Fpreuss-urkund-01-1.djvu, ostatni odczyt w październiku 2019 roku), dalej PU I/1, nr 16; Jasiński, *Stosunki...*, s. 393-395; Zielińska-Melkowska, s. 81; Szczurowski, *Podbój...*, s. 61.

wzięli udział Leszek Biały, Henryk I Brodaty i Konrad I mazowiecki²⁸. Już w następnym roku (1223) ruszyła do ziemi pruskiej kolejna wyprawa, w której obok książąt piastowskich Leszka Białego, Henryka I Brodatego i Konrada I mazowieckiego udział wzięli Świętopelk II Wielki i jego brat Warcisław I świecki wraz z rycerstwem z Pomorza Gdańskiego, a także biskupi wrocławski, lubuski, krakowski, poznański, wrocławski i prawdopodobnie pruski²⁹. Z kolei pod koniec roku 1224 lub na początku roku 1225 spadł na Mazowsze najazd pruski, który zniszczył system stróży rycerskiej zorganizowany nieco wcześniej przez książąt piastowskich i polskie rycerstwo³⁰.

W związku z powyższym Konrad I mazowiecki, najpewniej w roku 1225 i przy udziale Henryka I Brodatego oraz jego żony Jadwigi, podjął decyzję o sprowadzeniu na pogranicze mazowiecko-pruskie Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie, czyli krzyżaków, którzy akurat w tym czasie zostali wygnani z Węgier³¹.

²⁸ PU I/1, nr 40; Jasiński, *Stosunki...*, s. 395-397; Zielińska-Melkowska, s. 82-83; Gladysz, s. 205-206; Szczurowski, *Podbój...*, s. 61.

²⁹ Jasiński, *Stosunki...*, s. 398; Zielińska-Melkowska, s. 83-84; Szczurowski, *Podbój...*, s. 61 i 193. W owym czasie Świętopelk był jeszcze namiestnikiem Pomorza Gdańskiego z ramienia Piastów, który to tytuł nadal mu książę zwierzchni Polski Leszek Biały. Po śmierci tego ostatniego w 1227 roku w wyniku zamachu w Gąsawie Świętopelk uniezależnił się i przyjął tytuł książęcy. Na temat przydomka księcia pomorskiego zob. P. Szczurowski, *Ród beraldyczny Prus na Mazowszu w XIII-XVI wieku*, Sandomierz 2018 (dalej Szczurowski, *Ród...*), s. 49, przypis 102.

³⁰ Jasiński, *Stosunki...*, s. 399; Szczurowski, *Podbój...*, s. 61-62. Szerzej zob. B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006 (dalej Zientara), s. 256.

³¹ Szczurowski, *Podbój...*, s. 62. Szerzej na ten temat zob. Zientara, s. 257-258. Szerzej na temat dziejów zakonu krzyżackiego oraz podboju Prus przez ów zakon zob. m. in. Górski; W. Urban, *The Prussian Crusade*, Lanham 1980; Biskup, Labuda; Labuda; M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach: 1226-1259*, Warszawa 1992 (dalej Dygo); Okulicz-Kozaryn, s. 337-415; H. Boockmann, *Zakon Krzyżacki*, Gdańsk-Warszawa 2002; Powierski, *Prussia*, II; W. Urban, *Krzyżacy. Historia działań militarnych*, Warszawa 2005 (dalej Urban); K. Militzer, *Historia zakonu krzyżackiego*, Kraków 2007 (dalej Militzer); Biskup, Czaja; Hoffmann, s. 21-32; D. A. Sikorski, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu*, Olsztyn 2010 (dalej Sikorski), s. 303-

Nietrudno zauważyć, że krzyżacy nie za bardzo śpieszyli się z przybyciem na pruskie pogranicze. Dopiero 23 kwietnia 1228 roku książę Konrad I wystawił przywilej, w którym nadał krzyżakom ziemię chełmińską³². Karol Górski uważał, że ów przywilej był oznaką, że mazowiecki książę był zrażony obojętnością, jaką okazywali krzyżacy w stosunku do jego pruskich zamiarów³³. W końcu wiosną roku 1231 na pogranicze Kujaw i ziemi chełmińskiej przybył pierwszy mistrz krajowy Prus zakonu krzyżackiego Herman Balk wraz niewielkim oddziałem zbrojnych, z którym niedługo potem przekroczył Wisłę i zbudował drewniany gródek (Stary Toruń)³⁴. Pierwsze potyczki krzyżacko-pruskie w ziemi chełmińskiej nie miały strategicznego znaczenia i angażowały niewielkie oddziały zbrojnych po obu stronach³⁵.

Pierwsze militarne wydarzenie o charakterze strategicznym nastąpiło dopiero na początku roku 1234, a była nim wielka wyprawa krzyżowa na Pomezanię, czyli na terytorium już etnicznie pruskie³⁶, której finałem była bitwa nad rzeką Sirgune. Wyprawa ta została poprzedzona szeroką akcją polityczno-propagandową na rzecz krucjat pruskich, którą w 1230 roku zainicjował papież Grzegorz IX, zaś w okresie od stycznia 1230 roku do października 1233 roku

313; S. Gouguenheim, *Krzyżacy*, Malbork 2012 (dalej Gouguenheim); R. Czaja, A. Radziwiński (red.), *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku*, Toruń 2013 (dalej Czaja, Radziwiński); A. Pluskowski, *The Archeology of the Prussian Crusade: Holy War and Colonisation*, Abingdon 2013; Szczurowski, *Podbój...*, s. 55-59 oraz rozdz. II i IV.

³² PU I/1, nr 64.

³³ Górski, s. 25.

³⁴ Szczurowski, *Podbój...*, s. 63.

³⁵ Szerzej zob. Szczurowski, *Podbój...*, s. 63-64.

³⁶ Choć Pomezania była w przeważającej mierze krainą etnicznie pruską, to trzeba jednak zauważyć, że pruskie osadnictwo w Pomezanii, zwłaszcza w jej południowej i zachodniej części, było w owym czasie stosunkowo świeżej daty i jeszcze na początku XIII wieku występowało tam całkiem liczne osadnictwo słowiańskie, głównie pomorskie (szerzej zob. J. Powierski, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, I, Malbork 2003, s. 37-80 i 303-349).

kancelaria papieska wystawiła szereg pism, które wyprawy krzyżowe do Prus propagowały, jednocześnie utwierdzając krzyżackie przywództwo w zakresie działań militarnych oraz kierownictwo zakonu dominikanów w zakresie działań propagandowych³⁷.

³⁷ PU I/1, nr 72, 80, 81, 85, 87, 89, 97, 98, 99, 100, 101, 102 i 103; Dygo, s. 18-20; Gładysz, s. 217-222; Fonnesberg-Schmidt, s. 200-206. Szerzej na temat propagandy krucjat oraz poparcia dla krzyżaków ze strony papieża zob. Szczurowski, *Podbój...*, s. 145-175.

Bibliografia²⁴⁹

Źródła

Chronica Poloniae maioris, ed. B. Kürbis w: *Monumenta Poloniae Historica series nova*, 8, Varsaviae 1970 (*Kronika wielkopolska*);

Fontes Olivenses, aneks *Exordium Ordinis Cruciferorum seu Chronica de Prussia*, ed. W. Kętrzyński w: *Monumenta Poloniae Historica*, 6, Cracoviae 1893 (*Exordium*);

Gall Anonim, *Kronika polska*, tłum. R. Grodecki, Wrocław 2003;

Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, ed. K. Maleczyński w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, 2, Cracoviae 1952;

Habilitacja, badanie ankietowe, Nauka Polska 2019;

Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, I, Poznań 1887 (KDW I);

Kronika oliwska. Źródło do dziejów Pomorza Wschodniego z połowy XIV wieku, aneks *Początek zakonu krzyżackiego albo kronika z Prus*, wstęp i komentarz B. Śliwiński, tłum. D. Pietkiewicz, Malbork 2008 (*Exordium*);

Kronika wielkopolska, przekł. K. Abgarowicz, wstęp i komentarze B. Kürbis, Kraków 2010 (*Kronika wielkopolska*);

Lucas David's Preussische Chronik, II, hg. v. E. Hennig, Königsberg 1812 (Łukasz Dawid);

Lucas David's Preussische Chronik, III, hg. v. E. Hennig, Königsberg 1813;

Magistri Vincentii dicti Kadlubek Chronica Polonorum, ed. M. Plezia w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, 11, Cracoviae 1994;

Mistrz Wincenty Kadlubek, *Kronika polska*, tłum. B. Kürbis, Wrocław 2003;

Petrus de Dusburgk, *Chronica Terrae Prussiae*, ed. J. Wenta et S. Wyszomirski w: *Monumenta Poloniae Historica nova series*, 13, Cracoviae 2007 (Piotr z Dusburga);

²⁴⁹ Dla większej przejrzystości, zarówno przy pozycjach źródłowych, jak i literaturowych, podajemy w nawiasach formy skrótowe używane przez nas w przypisach. Jeśli takiej formy skrótowej nie podajemy, to znaczy, że daną pozycję przywołaliśmy tylko w jednym przypisie.

Piotr z Dusburga, *Kronika ziemi pruskiej*, wstęp i komentarz J. Wenta, tłum. S. Wyszomirski, Toruń 2011 (Piotr z Dusburga);

Pommerellisches Urkundenbuch, bearb. v. M. Perlbach, Danzig 1882;

Preussisches Urkundenbuch, I/1, hg. v. R. Philippi, Königsberg 1882 (PU I/2);

Preussisches Urkundenbuch, I/2, hg. v. A. Seraphim, Königsberg 1909;

Preussisches Urkundenbuch, II, hg. v. M. Hein, Königsberg 1939 (PU II);

Rozwój kadr naukowych, informacja o wynikach kontroli NIK, 11 lipca 2017;

Simon Grunau's Preussische Chronik, I, hg. v. M. Perlbach, Leipzig 1875 (Szymon Grunau).

Literatura

K. Aścik, *O wojskowości Prusów w V-XIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2, Olsztyn 1968 (Aścik);

G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999;

M. Biskup, R. Czaja (red.), *Państwo zakonu krzyżackiego w Prusach. Władza i społeczeństwo*, Warszawa 2008 (Biskup, Czaja);

M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, Gdańsk 1986 (Biskup, Labuda);

H. Boockmann, *Zakon Krzyżacki*, Gdańsk-Warszawa 2002;

E. Christiansen, *Krucjaty północne*, Poznań 2014 (Christiansen);

R. B. Cialdini, *Wynwieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 2013;

R. Czaja, A. Radzimiński (red.), *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII-XVI wieku*, Toruń 2013 (Czaja, Radzimiński);

A. Dobrosielska, *Opór, oportuniizm, współpraca. Prusowie wobec zakonu krzyżackiego w dobie podboju*, Olsztyn 2017 (Dobrosielska);

- M. Dygo, *Studia nad początkami władztwa zakonu niemieckiego w Prusach: 1226-1259*, Warszawa 1992 (Dygo);
- A. L. Ewald, *Die Eroberung Preussens durch die Deutschen*, 1, Halle 1872;
- I. Fannesberg-Schmidt, *Papieże i krucjaty bałtyckie 1147-1254*, Warszawa 2009 (Fannesberg-Schmidt);
- D. Gazda (red.), *Wielokulturowy obiekt warowny na Górze Zamkowej oraz gród cyplony w Starym Dzierżgoniu: studia i materiały*, Warszawa 2018;
- M. Gładysz, *Zapomniani krzyżowcy. Polska wobec ruchu krucjatowego w XII-XIII wieku*, Warszawa 2002 (Gładysz);
- S. Gouguenheim, *Krzyżacy*, Malbork 2012 (Gouguenheim);
- H. Górniewicz, *Średniowieczne nazewnictwo regionu Dzierżgonia na tle pradziejów*, „Rocznik Elbląski”, 8 (1979);
- K. Górski, *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977 (Górski);
- K. Grażawski, *O tak zwanej częściowej okupacji ziemi chełmińskiej przez Prusów – głos w dyskusji*, „Pruthenia”, III, Olsztyn 2008;
- P. Guzowski, *Stan i perspektywy badań nad liczbą ludności Polski w późnym średniowieczu i w początkach epoki nowożytnej*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, 37, 2015, 2;
- S. Haffner, *Prusy bez legendy: zarys dziejów*, Warszawa 1996;
- J. Hauziński, *Fryderyk II Hobenstauf, cesarz rzymski*, Poznań 2015;
- M. Hoffmann, *Podbój terytoriów pruskich przez zakon krzyżacki w XIII wieku* w: W. Gieszczyński, N. Kasperek (red.), *Wielkie wojny w Prusach. Działania militarne między Wisłą a Niemnem na przestrzeni wieków*, Dąbrówno 2010 (Hoffmann);
- M. Hoffman-Sommer, *Otwarte recenzje naukowe – warsztaty OpenAIRE 2020*, „Otwarta Nauka” (Hoffman-Sommer);
- T. Jasiński, *Stosunki śląsko-pruskie i śląsko-krzyżackie w pierwszej połowie XIII wieku* w: *Archa historica: prace z dziejów powszechnych i Polski*, Poznań 1976 (Jasiński, *Stosunki...*);
- T. Jasiński, *Złota Bulla Fryderyka II dla zakonu krzyżackiego z roku rzekomo 1226*, „Roczniki Historyczne”, LX, Poznań 1994 (Jasiński, *Złota Bulla...*);

- H. Kluger, *Hochmeister Hermann von Salza und Kaiser Friedrich II: ein Beitrag zur Frühgeschichte des Deutschen Ordens*, Marburg 1987;
- M. Klussis, *Słownik odbudowanego języka pruskiego: prusko-polski, polsko-pruski. Baziškas prūsiskai-polsškas virdeins per talašin lakšikis rekreacijin (sembas dialakts). Bazonyj słownik polsko-pruski dla dalszego odrodzenia lekšyki (dialekt sambijski)*, wersja elektroniczna, Vilnius 1998-2005-2006;
- A. Konstam, *Wyprawy krzyżowe*, Warszawa 2005;
- S. Krakowski, *Polska w walce z najazdami tatarskimi w XIII wieku*, Warszawa 1956;
- C. Krollmann, *Die Herkunft der deutschen Ansiedler in Preussen*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, 54, Danzig 1912;
- G. Labuda, *Podbój Prus w XIII wieku*: M. Biskup (red.), *Ekspancja niemieckich zakonów rycerskich*, Toruń 1990 (Labuda);
- T. Ładogórski, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV w.*, Wrocław 1958;
- H. Łowmiański, *Początki Polski. Z dziejów Słowian w I tysiącleciu n. e.*, 3, Warszawa 1967;
- H. Łowmiański, *Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich*, Warszawa 1953;
- J. Mallek, *Dwie części Prus: studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987;
- J. Mallek, *Migracje ludności niemieckiej, polskiej i litewskiej na ziemię pruskie w XIII-XVIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 4, Olsztyn 2003;
- H. E. Mayer, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart 1965;
- V. Mažulis, *Prusų kalbos etimologijos žodynas*, 1, Vilnius 1988;
- V. Mažulis, *Prusų kalbos etimologijos žodynas*, 2, Vilnius 1993;
- K. Militzer, *Historia zakonu krzyżackiego*, Kraków 2007 (Militzer);
- A. Mulligan, *Jakość pracy naukowej, jej potwierdzenie a recenzja partnerska. Odbiór w środowisku naukowym i nieporozumienia. Postawy wobec recenzji partnerskiej* (tytuł oryginału: *Quality, certification and peer review*), 13(22), „Biblioteka”, Poznań 2009 (Mulligan);
- A. Nadolski, *Grunwald 1410*, Warszawa 1996;
- D. Nicolle, *Wojny za wiarę: chrześcijaństwo i dżihad 1000-1500*, Warszawa 2008 (Nicolle);

- L. Okulicz-Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997 (Okulicz-Kozaryn);
- M. Pacholec, *Wojkowość Prusów w XIII wieku*, praca doktorska, Olsztyn 2014 (Pacholec);
- S. Pelczar, *Władysław Odonic: książę wielkopolski, wygnaniec i protektor kościoła (ok. 1193-1239)*, Kraków 2013 (Pelczar);
- A. Pluskowski, *The Archeology of the Prussian Crusade: Holy War and Colonisation*, Abingdon 2013;
- J. Pomorski, *Polityzacja/mitologizacja historii, czyli w czym neuronauka (i metodologia) może pomóc badaczowi historii najnowszej?*, „Historia@Teoria”, 4, 6, 2017;
- J. Powierski, *Prusowie, Mazowsze i sprowadzenie krzyżaków do Polski*, I, Malbork 1996 (Powierski, *Prusowie...*);
- J. Powierski, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, I, Malbork 2003;
- J. Powierski, *Prussica. Artykuły wybrane z lat 1965-1995*, II, Malbork 2005 (Powierski, *Prussica*, II);
- S. Runciman, *Dzieje wypraw krzyżowych*, 1-3, Warszawa 1987 (Runciman);
- J. Sadowska-Topór, *Starożytne drogi w dolinie rzeki Dzierzgoń w świetle badań archeologicznych*, Warszawa 1999;
- A. Semrau, *Die Siedlungen in Kammeramt Morein (Komturei Christburg) während der Ordenszeit*, „Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn”, 39, Thorn 1931 (Semrau);
- D. A. Sikorski, *Instytucje władzy u Prusów w średniowieczu*, Olsztyn 2010 (Sikorski);
- J. Such, M. Szcześniak, *Filozofia nauki*, Poznań 2000 (Such, Szcześniak);
- S. Szczepański, *Pomezkański gród w starym Dzierzgoniu*, „Pruthenia”, III Olsztyn 2008 (Szczepański, *Pomezkański gród...*);
- S. Szczepański, *Pomezania pruska. Dzieje osadnictwa w XIII-XV wieku*, Olsztyn 2016 (Szczepański, *Pomezania...*);
- S. Szczepański, *Umocnienia liniowe w kontekście osadniczym Pomezanii* w: H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski (red.), *Pomorze we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych: historia, stan aktualny i potrzeby badań*, Gdańsk 2014;

- P. Szczurowski, *Podbój Prus w XIII wieku. Przyczyny „krzyżackiego” sukcesu*, Sandomierz 2019 (Szczurowski, *Podbój...*);
- P. Szczurowski, *Ród heraldyczny Prus na Mazowszu w XIII-XVI wieku*, Sandomierz 2018 (Szczurowski, *Ród...*);
- T. Szubka, *Patologie nauki polskiej*, „Diametros”, 16, czerwiec 2008;
- D. Szulc, *O znaczeniu Prus dawnych*, „Biblioteka Warszawska”, 2, Warszawa 1844;
- J. Szymczak, *W kwestii liczebności oddziałów wojskowych w Polsce okresu rozłbicia dzielnicowego*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Historica 2, 1981 (Szymczak);
- B. Śliwiński, *Sambor II: książę tczewski*, Tczew 2010 (Śliwiński);
- W. Urban, *Krzyżacy. Historia działań militarnych*, Warszawa 2005 (Urban);
- W. Urban, *The Baltic Crusade*, Chicago 1994;
- W. Urban, *The Prussian Crusade*, Lanham 1980;
- J. Voigt, *Geschichte Preussens, von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, II, Königsberg 1827 (Voigt);
- B. Wachowiak, A. Kamiński, *Dzieje Brandenburgii-Prus na progu czasów nowożytnych (1500-1701)*, Poznań 2001;
- G. Węgrzyn, *Recenzenci i recenzje: kryzys recenzowania*, „Debaty PAU”, III, 2016 (Węgrzyn);
- E. W. Wies, *Cesarz Fryderyk II: mesjasz czy antychryst?*, Warszawa 2002;
- K. Włodarczyk, *Czym jest recenzja naukowa? Dlaczego jest potrzebna? Rodzaje i problemy peer review*, 16 marca 2018 (Włodarczyk);
- B. Włodarski, *Rymalizacja o ziemi pruskie w połowie XIII wieku*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 61, 1, Toruń 1958;
- B. Włodarski, *Polityczne plany Konrada I księcia mazowieckiego*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 76, 1, Toruń 1971;
- H. Wunder, *Siedlungs- und Bevölkerungsgeschichte der Komturei Christburg 13.-16. Jahrhundert*, Wiesbaden 1968, mapa 2. *Wald- und Siedlungsgebiete in der Komturei Christburg vor Beginn der deutsche Siedlung (um 1280)*, (Wunder);

S. Zajączkowski, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków*, Toruń 1935 (Zajączkowski);

K. Zielińska-Melkowska, *Polskie wyprawy krzyżowe do Prus w drugiej połowie XII i w pierwszej połowie XIII wieku na tle idei krucjatowej* w: W. Peltz, J. Dudek (red.), *Rycerstwo Europy Środkowo-Wschodniej wobec idei krucjat*, Zielona Góra 2002 (Zielińska-Melkowska);

B. Zientara, *Sprawy pruskie w polityce Henryka Brodatego*, „Zapiski Historyczne”, XLI, 1976 (1977);

B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 2006 (Zientara);

S. Zonenberg, *Kronika Szymona Grunaua*, Bydgoszcz 2009 (Zonenberg).

Netografia

<http://informacja-naukowa.pl/blog/czym-jest-recenzja-naukowa-dlaczego-jest-potrzebna-rodzaje-i-problemy-peer-review>

<http://www.kpbc.ukw.edu.pl/dlibra/plain-content?id=22560>

http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F21009%2Fpreuss-urkund-01-1.djvu

http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/applet?mimetype=image%2Fxdjvu&sec=false&handler=djvu_html5&content_url=%2FContent%2F21011%2Fpreuss-urkund-01-2.djvu

<https://naukapolska.eu/index.php/ankieta-habilitacja>

<https://nfaetyka.wordpress.com>

<https://otwartanauka.pl/analysis/case-studies/otwarte-recenzje-naukowe-warsztaty-openaire-2020>

wirdeins.prusai.org

wirdeins.twanksta.org

*Płynie się zawsze do źródeł, pod prąd.
Z prądem płyną śmieci*

Z. Herbert